

tam metin

Yazar Deneme Deneme

Gönderim Tarihi: 17-Eki-2022 02:55AM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 1926944113

Dosya adı: tam_metin.pdf (477.67K)

Kelime sayısı: 7083

Karakter sayısı: 46292

BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Program Bütçeden İzlenmesi

Prof. Dr. Ayşe YİĞİT ŞAKAR

İstanbul Arel Üniversitesi

aysesakar@arel.edu.tr

Arş. Gör. Emrullah AYDIN

İstanbul Arel Üniversitesi

emrullahaydin@arel.edu.tr

ÖZET

Devlet örgütünün sağlıklı yönetimi için sürdürülebilirlik olmazsa olmazdır. Devletlerin ulaşmak istedikleri amaçların somutlaştığı metinler bütçelerdir. Bu açıdan bütçeler, devletlerin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada nasıl bir yol izleyecekleri hakkında ipucu verir. Çalışmamızda 2020 yılı itibariyle yürürlüğe giren program bütçenin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına (SKA) ne ölçüde hizmet ettiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda 17 SKA ile 47 bütçe programı eşleştirilmiş ve bütçeden hangi SKA'ya ne kadar pay ayrıldığı ortaya konulmuştur. Türkiye 2021 yılında SKA endeksinde 163 ülke arasında 71. Sırada yer almıştır. Çalışma neticesinde Türkiye'nin bazı SKA'ları gerçekleştirmek için bütçeden yeterli kaynağı ayıramadığı tespit edilmiştir. Önümüzdeki süreçte bütçe programlarının SKA doğrultusunda hazırlanmasıyla Türkiye'nin hem SKA endeksinde hızla yükselebileceği hem de yeni bütçe sisteminin sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yapıya bürünebileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Endeksi, Program Bütçe, Sosyal Bütçe

Monitoring the UN Sustainable Development Goals from the Program Budget

ABSTRACT

Sustainability is indispensable for the healthy management of the state organization. The texts in which the goals that the states want to achieve are embodied are budgets. In this respect, budgets give clues about how states will pursue sustainable development goals. In our study, it aimed to examine the extent to which the program budget, which entered into force as of 2020, serves the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs). In this context, 17 SDGs and 47 budget programs were matched and it was revealed how much share was allocated to each SDG from the budget. In 2021, Turkey was ranked 71st among 163 countries in the SDG index. As a result of the study, it is determined that Turkey could not allocate sufficient resources from the budget to realize some SDGs. It is considered that with the preparation of the budget programs in line with the SDGs in the upcoming period, Turkey may rise rapidly in the SDG index and the new budget system may adopt a structure focused on sustainable development.

Keywords: United Nations, Sustainable Development Goals Index, Programme Budgeting, Social Budget.

1. Giriş

32

Sürdürülebilir kalkınma, mevcut neslin bugünkü ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini olumsuz etkilememe süreci olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek tüm devletler için temel bir amaç ve görevdir. Ancak sürdürülebilir kalkınma tek bir devletin çabasıyla veya devletlerin birbirlerinden bağımsız çabalarıyla değil ancak ortak çabayla ve küresel düzeyde iş birliğiyle mümkündür. Çünkü küresel ısınma, küresel çevre kirliliği, salgın hastalıklar, zehirli gazların ve atıkların salınımı tüm dünyayı etkileyen ve iş birliğiyle çözülmesi gereken sorunlardır. Bunların yanında sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru sürdürülebilir büyümedir. Gelişmiş küresel ticaret ve finans sistemi nedeniyle bir ülkede yaşanan ekonomik istikrarsızlık başka bir ülkeye kısa sürede sirayet edebilmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir büyüme için küresel ekonominin istikrarı ve bunun için de iş birliği gereklidir.

Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar 1980 sonrası sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında küresel iş birliği eksikliğini tespit ederek buna yönelik çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmaların olgunlaşmasıyla birlikte BM ilk etapta 2000-2015 arası yılları kapsayan Binyıl Kalkınma Amaçlarını ve sonrasında 2015-2030 arası yılları kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını kabul etmiştir. Bununla 2030 yılına kadar belirlenen 17 temel alanda küresel düzeyde ilerleme kaydedilmesi amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, varılması gereken statik bir hedef değil, sürekli değişen ve gelişen dinamik bir süreçtir. Bu çerçevede 2030 yılı hedefi tüm dünya ülkelerinin kalkınma sürecinde belirli bir düzeye gelmelerini teşvik için ve yol haritasının belirlenmesi için konulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada kamuya önemli görevler düşmektedir. Örneğin; temiz suyun ulaşabilirliğini sağlamak altyapı yatırımlarıyla mümkündür. Söz konusu altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek de kamunun görevidir. Kamuya söz konusu hizmetleri yerine getirme izni ve imkânı veren ise bütçe kanunlarıdır. Bu çerçevede bütçeler, sürdürülebilir kalkınmanın finansmanında önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktadan hareketle mevcut çalışmada Türkiye'nin merkezi yönetim bütçesinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ne derece hizmet ettiği hususunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle sürdürülebilir kalkınma amaçlarının (SKA) ne olduğu açıklanacak ve 2021 yılı SKA endeksine göre dünyanın ve Türkiye'nin mevcut durumuna değinilecektir. Sonrasında Türkiye'de 2020 yılı itibarıyla yürürlüğe giren program bütçe sistemi hakkında bilgi verilecektir. Son bölümde ise bütçe programlarının SKA'larla eşleştirilmesine yönelik bir denemede bulunulacak ve böylece program bazında bütçe giderleriyle SKA'lar arasında ilişki kurulmaya çalışılacaktır.

2. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Sanayi devrimiyle birlikte artan üretim ve nüfusun ekolojik hayat üzerinde oluşturduğu tahribat, 1970'li yıllardan sonra daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bu yıllara kadar çevresel sorunlar, kalkınma sürecinin olağan ve katlanılması gereken bir sonucu olarak görülmüştür (Yılmaz, 2011:11). Söz konusu dönemde sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılsa da çevrenin korunması, doğal kaynakların korunması gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Uluslararası kuruluşların bu konudaki çalışmaları da 1970'li yıllardan sonra artmaya başlamıştır¹. Sürdürülebilir kalkınma kavramı geniş kapsamlı olarak ilk kez **Uluslararası Doğa Koruma Birliği**'nin (**International Union for Conservation of Nature-IUCN**) 1980 yılında yayımlanan "Dünya Koruma Stratejisi: Sürdürülebilir Kalkınma için Yaşayan Kaynakların Korunması (World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development)" başlıklı raporunda ele alınmıştır. Söz konusu raporda sürdürülebilir kalkınma için temel ekolojik süreçlerin ve yaşam destek sistemlerinin devamlılığının sağlanmasına, genetik çeşitliliğin korunmasına ve hem türlerin hem ekosistemin sürdürülebilir kullanımına vurgu yapılmıştır (IUCN, 1980). Sürdürülebilir kalkınma kavramının bugünkü anlamıyla kullanımına ise Brundtland Raporu² olarak bilinen çalışmada rastlanmaktadır. Rapordaki tanımları

8

¹ Bu konudaki ilk çalışma 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayımlanan **19** 'yümenin Sınırları (The Limits to Growth)" başlıklı rapordur. (Bknz: Donella H. Meadows v.d., The Limits to Growth, 1972, www.donellameadows.org/wp-content/uploads/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf (19.08.2022).

² Söz konusu rapor, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development, WCED) tarafından 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)" başlığıyla yayımlanmıştır. 1983 yılında kurulan söz konusu komisyonun başkanı **8** Harlem Brundtland'dır. Bu nedenle ilgili rapor Brundtland Raporu adıyla ön plana çıkmıştır. (Bknz: 1987: Brundtland Report, <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>, 19.08.2022).

27 sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarının karşılanabilmesidir (WCED, 1987:15).

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) belirlenmeden çok önce Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD), Dünya 16 ryesi olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCED) etkin takibini sağlamak amacıyla Aralık 1992'de BM Genel Kurulu tarafından kurulmuştur (UNCED, 1992:336). SKA, 193 ülke tarafından 2015 yılının Eylül ayında 2030 yılında tamamlanmak üzere kabul edilmiştir. SKA'nın temeli ise yine Birleşmiş Milletler tarafından atılan ve 2000-2015 arası yılları kapsayan Binyıl Kalkınma Amaçları'na dayanmaktadır. 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında New York'taki Birleşmiş Milletler Genel Merkezinde düzenlenen toplantıda "Birleşmiş Milletler Milenyum Deklarasyonu" adıyla bir bildiri yayımlanmıştır (UN, 2000:1). Söz konusu deklarasyonla 2015 yılına kadar tamamlanması hedeflenen 8 amaç belirlenmiştir. Bu amaçlar küresel ölçekte; 1) aşırı yoksulluğun ve açlığın bitirilmesi, 2) temel eğitime evrensel erişimin sağlanması, 3) cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadının toplumdaki konumunun güçlendirilmesi, 4) çocuk ölüm oranının azaltılması, 5) anne sağlığının iyileştirilmesi, 6) HIV/AIDS, sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi, 7) çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve 8) kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi olarak ortaya koyulmuştur (UN, 2000:4-5).

Binyıl Kalkınma Amaçları'nın kabul edildiği 2000 yılından 2015 yılına kadar yoksulluğun azaltılması, temel eğitime erişimin artırılması v.b. pek çok konuda önemli ilerlemeler sağlanmasına karşın hedeflenen seviyelere ulaşamamıştır. Söz konusu dönemde eşitsizliklerin giderilmesi konusunda ilerlemeler kaydedilmiş, ancak bu yeterli olmamıştır. Yani sıra küresel yoksulluk azalsa da bazı bölgelerde yerel dengesizlikler daha da şiddetlenmiştir (Eşkinat, 2016:281). 2010 yılından sonra yeni kalkınma gündemine ilişkin tartışmalar artmıştır. Birleşmiş Milletler'in Binyıl Kalkınma Amaçları (BKA) konusundaki danışmanı Jeffrey Sachs, 16 çağrı "Sürdürülebilir Kalkınma Çağrı" olarak nitelendirmiştir (Sachs, 2011:109). 2012 yılında Brezilya Rio'da yapılan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda üye ülkeler, BKA üzerine inşa edilecek ve 2015 sonrası kalkınma gündemini belirleyecek bir dizi sürdürülebilir kalkınma amaçları geliştirmek için bir süreç başlatmaya karar vermişlerdir (UNCSD, 2012).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Binyıl Kalkınma Amaçları'nın izlendiği süre içerisinde ulaşılmayan hedeflere ve daha fazlasına ulaşılması planlanmaktadır. BKA sürecinde elde edilen deneyimler ve ilgili sürecin veri toplama konusunda önemli bir altyapı sağlaması, SKA'lara ulaşılabilme olanağının artırılacak unsurlardır. Ancak tüm bu süreç sonunda 2030 yılında hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesinde politik kararlılık ve uzun dönemli iş birliği olmazsa olmazdır (Eşkinat, 2016:273). Nihayetinde söz konusu amaçlara ulaşılabilmesi için gerekli olan kamu finansmanı bütçe kanunu ile belirlenmektedir ve bütçe kanunu, siyasi süreçler neticesinde ortaya çıkan politik bir metindir. Bu nedenle SKA'ları küresel düzeyde gerçekleştirebilmek için bu amaçların ülkeler bazında benimsenmesi ve hem siyasi olarak hem de bütçe kanunuyla desteklenmesi gerekmektedir.

2015 yılında Birleşmiş Milletler ülkeleri tarafından SKA'ların kabul edilmesiyle birlikte söz konusu hedeflerdeki ilerlemeyi izleyebilmek amacıyla bir Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Endeksi geliştirilmiştir. SKA'lar Birleşmiş milletler üyesi 193 ülke tarafından kabul edilmesine karşın veri eksikliği nedeniyle endeks kapsamında 163 ülke yer almaktadır. Bu endekste eşit ağırlığa sahip 17 temel amaç ve 2022 yılı itibarıyla 120 alt gösterge bulunmaktadır. İlgili göstergeler esas alınarak belirlenen endeks puanı 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. Endeks puanının yüksekliği ilgili ülkenin SKA'lara ulaşmada daha fazla ilerleme kat ettiği anlamına gelmektedir. Endekste yer alan verilerin yaklaşık 2/3'ü resmi istatistik kurumlarından alınmaktadır. Geri kalanları ise üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları gibi diğer kurumlar aracılığıyla temin edilmektedir. 2015 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan veriler, Avrupa Komisyonu tarafından denetlenmektedir. Endekste yer alan 17 temel amaca ilişkin bilgiler şu şekildedir (Sustainable Development Report, 2022):

SKA 1) Yoksulluğa Son: Hedef, 2030 yılına kadar yoksulluğun 11 biçimini her yerde sona erdirmektir. Gösterge olarak; ayrı ayrı günde 1,9 ABD doları ve 3,2 ABD doları altında gelir elde eden nüfusun toplam nüfusa oranı ile vergi ve transfer harcamaları sonrası yoksulluk oranı esas alınmaktadır.

SKA 2) Açlığa Son: Hedef, 2030 yılına kadar açlığı sona erdirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenmeyi iyileştirmek ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmektir. Gösterge olarak; yetersiz beslenme yaygınlığı, 5 yaş altındaki çocuklarda boy atmama yaygınlığı, 5 yaş altındaki çocuklarda zayıflık yaygınlığı³, obezite yaygınlığı, insan trofik düzeyi, tahıl verimi (hektar başına), sürdürülebilir azot yönetimi endeksi, en fazla alana sahip mahsullerin potansiyel verimi ve insan sağlığına zararlı kabul edilen pestisit ihracatı esas alınmaktadır.

³ Boy ve kilo hesabında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çocuk Büyüme Standardına göre 5 yaşına kadar olan çocukların boy ve kilo ölçütlerinin ortalaması esas alınır.

6 **SKA 3) Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam:** Hedef, 2030 yılına kadar herkes için **8** sağlıklı bir yaşam sağlamak ve her yaştan insan için refahı teşvik etmektir. Gösterge olarak; anne ölüm oranı, yenidoğan ölüm oranı, 5 yaşın altında ölüm oranı, tüberküloz görülme sıklığı, yeni HIV enfeksiyonu, 30-70 yaş arası yetişkinlerde kardiyovasküler hastalık, kanser, diyabet veya kronik solunum yolu hastalığına bağlı ölüm oranı, trafikte ölüm oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, adolesan (15-19 yaş arası) doğum oranı, nitelikli sağlık personeline yaptırılan doğumların yüzdesi, DSÖ tarafından önerilen 2 adet aşı yapılan ve hayatta kalan bebek oranı, temel sağlık hizmetlerinin kapsamı, öznel iyi oluş puanı, bölgeler arası doğumda beklenen yaşam süresi farkı, nüfusun en yoksul ve en zengin %20'si arasında sağlık açısından kendini iyi veya kötü olarak tanımlayanların farkı ve 15 yaş üzeri nüfusta her gün sigara içenlerin nüfusa oranı esas alınmaktadır.

31 **4) Nitelikli Eğitim:** Hedef, 2030 yılına kadar herkes için kapsayıcı, kaliteli eğitim sağlamak ve yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; okul öncesi eğitime katılma oranı, ilköğretim çağındaki çocukların eğitime katılım oranı, ortaokulu bitirme oranı, okur-yazarlık oranı (15-24 yaş arası nüfusta), yükseköğretimi tamamlama oranı (25-34 yaş arası nüfusta), PISA skoru, sosyo-ekonomik durumla açıklanan bilim performansındaki değişim ve fen bilimlerindeki başarısızlık oranı esas alınmaktadır.

5) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Hedef, 2030 yılına kadar cinsiyet eşitliğini sağlamak, tüm kadınları ve genç kızları güçlendirmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; 15-49 yaş arasındaki kadınlar için modern yöntemlerle karşılanan aile planlaması talebi, 25 üstü kadınların aldıkları ortalama eğitim yılının aynı yaştaki erkeklerin aldıkları ortalama eğitim yılına oranı, iş gücüne katılımda kadın erkek oranı, meclisteki kadın milletvekili oranı ve cinsiyet-ücret farkı esas alınmaktadır.

3 **6) Temiz Su ve Sanitasyon:** Hedef, 2030 yılına kadar herkes için temiz su ve sanitasyona erişimi sağlamaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; en az temel içme suyu hizmetinden yararlanan nüfusun oranı, en az temel sıhhi tesisat hizmetinden yararlanan nüfusun oranı, tatlı su çekimi (mevcut tatlı su kaynaklarının yüzdesi olarak), arıtılan antropojenik atık su oranı, ithalatta yer alan kıt su tüketimi, güvenli olarak yönetilen su hizmetlerinden yararlanan nüfus oranı ve güvenli olarak yönetilen sıhhi tesisat hizmetlerinden yararlanan nüfus oranı esas alınmaktadır.

3 **7) Erişilebilir ve Temiz Enerji:** Hedef, 2030 yılına kadar herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanmasıdır. Bu kapsamda gösterge olarak; elektrige erişimi olan nüfus oranı, temiz yakıtlara ve pişirme teknolojilerine erişimi olan nüfus oranı, toplam elektrik çıktısı başına yakıt tüketimi kaynaklı karbon emisyonları oranı ve toplam birincil enerji arzında yenilenebilir enerjinin payı esas alınmaktadır.

10 **8) İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme:** Hedef, 2030 yılına kadar herkes için kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, istihdamı ve insana yakışır işi teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; düzeltilmiş GSYH büyümesi, modern kölelik kurbanları, bankada, başka bir finans kuruluşunda veya mobil para hizmeti sağlayıcısında hesabı olan yetişkinler (15 yaş ve üzeri nüfusun yüzdesi olarak), işsizlik oranı (15 yaş üzeri toplam iş gücünün yüzdesi olarak), etkin bir şekilde garanti edilen temel işçi hakları, ithal mallarla ilgili ölümcül iş kazalarının sayısı, istihdam-nüfus oranı ve istihdamda, eğitimde veya çıraklıkta olmayan gençlerin oranı (15-29 yaş arasındaki nüfusun yüzdesi olarak) esas alınmaktadır.

26 **9) Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı:** Hedef, 2030 yılına kadar dayanıklı bir altyapı oluşturmak, sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yeniliği teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; internet kullanan nüfus oranı, mobil geniş bant aboneliği (100 kişiye), lojistik performans endeksi: ticaret ve taşımayla ilgili altyapının kalitesi (en kötü 1-5 en iyi), Times Higher Education üniversite sıralamasında en iyi 3 üniversitenin ortalama puanı, akademik dergilerde yayımlanan makaleler (1000 kişi başına), araştırma ve geliştirme harcaması (GSYH'nin yüzdesi olarak), araştırmacılar (çalışan 1000 kişi içinde), üçlü patent başvurusu (milyon kişi başına), gelire göre internet erişimi farkı ve yükseköğretim düzeyinde STEM alanlarından mezun olan kadın oranı esas alınmaktadır.

3 **10) Eşitsizliklerin Azaltılması:** Hedef, 2030 yılına kadar ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; Gini katsayısı, palma oranı (harcanabilir geliri en yüksek %10'luk kesimin gelirinin, harcanabilir geliri en düşük %40'luk kesimin gelirine oranlanmasıyla elde edilir) ve yaşlı nüfusta yoksulluk oranı (65 yaş üzeri nüfusun yüzdesi olarak) esas alınmaktadır.

3 **11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar:** Hedef, 2030 yılına kadar şehirleri kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; gecekonuda yaşayan kentsel nüfus oranı, çapı 2,5 mikrondan küçük olan partikül maddelerin yıllık ortalama yoğunluğu, ıslah edilmiş, bonulardan geçen su kaynağına erişim (kentsel nüfusun yüzdesi olarak), toplu taşımadan memnuniyet ve aşırı kira yükü olan nüfus oranı (konut maliyetinin harcanabilir gelirin %40'ını aştığı hanelerin oranı) esas alınmaktadır.

12) Sorumlu Üretim ve Tüketim: Hedef, 2030 yılına kadar sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarını sağlamaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; kentsel katı atık miktarı, elektronik atık miktarı, üretime dayalı SO₂ (kükürt dioksit) emisyonu, ithalatta SO₂ emisyonu, üretime dayalı azot emisyonu, ithalatta azot emisyonu, plastik atık ihracatı ve geri dönüştürülemeyen kentsel atık miktarı esas alınmaktadır.

13) İklim Eylemi: Hedef, iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için acil önlemler almaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; fosil yakıt tüketiminden ve çimento üretiminden kaynaklanan CO₂ emisyonu, ithalatta CO₂ emisyonu, fosil yakıt ihracatında CO₂ emisyonu ve karbon fiyatlandırma puanı esas alınmaktadır.

14) Sudaki Yaşam: Hedef; okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki deniz alanlarının ortalama büyüklüğü, Okyanus Sağlığı Endeksi: Temiz Sular Puanı, aşırı kullanılmış ve çökmüş stoklardan yakalanan balıklar, trol veya dip tarama ile yakalanan balıklar, avlanan ve daha sonra atılan balıklar ve ithalattaki deniz biyoçeşitliliği tehditleri esas alınmaktadır.

15) Karasal Yaşam: Hedef; ormanların sürdürülebilir bir şekilde yönetimini sağlamak, çölleşmeye mücadele etmek, arazi bozulmasını durdurmak ve tersine çevirmek ile biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki kara alanlarının ortalama büyüklüğü, biyoçeşitlilik için önemli olan koruma altındaki tatlı su alanlarının ortalama büyüklüğü, türlerin yaşamının Kırmızı Liste Endeksi, kalıcı ormansızlaşma ve ithalatta somutlaşan kara ve tatlı su biyoçeşitliliği tehditleri esas alınmaktadır.

16) Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar: Hedef; adil, barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmektir. Bu kapsamda gösterge olarak; cinayet oranları (100.000 kişi başına), hükümet giymemiş tutuklular, yaşadığı şehirde veya bölgede gece tek başına yürürken kendini güvende hisseden nüfus, mülkiyet hakları, resmî mercilere yaptırılan doğum kayıtları, Yolsuzluk Algı Endeksi, çocuk işçiliğine dahil olan çocuklar (5-14 yaş arası nüfusa yüzdesi), başlıca konvansiyonel silahların ihracı, Basın Özgürlüğü Endeksi, adalete erişim ve adaletin karşılanabilirliği ve cezaevinde tutulan kişi sayısı esas alınmaktadır.

17) Amaçlar için Ortaklıklar: Hedef, sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmaktır. Bu kapsamda gösterge olarak; sağlık ve eğitim için yapılan kamu harcamaları (GSYH'nin yüzdesi olarak), yüksek gelirli ve tüm OECD DAC ülkeleri için: Resmi kalkınma yardımı da dahil olmak üzere uluslararası imtiyazlı kamu finansmanı (GSYH'nin yüzdesi olarak), hibeler hariç kamu gelirleri (GSYH'nin yüzdesi olarak), kurumlar vergisi cenneti puanı, finansal gizlilik puanı, çokuluslu şirketlerin kâr aktarımı ve İstatistiksel Performans Endeksi esas alınmaktadır.

2030 hedeflerine ulaşabilmek için 17 SKA'nın operasyonel hâle getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için gerekli yapı taşları; 1) eğitim, cinsiyet ve eşitsizlik, 2) sağlık, esenlik ve demografi, 3) enerjinin karbondan arındırılması ve sürdürülebilir sanayi, 4) sürdürülebilir gıda, toprak, su ve okyanuslar, 5) sürdürülebilir şehirler ve topluluklar ile 6) sürdürülebilir kalkınma için dijital devrimdir. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ile birlikte söz konusu yapı taşlarıyla sürdürülebilir kalkınmaya giden yolu inşa etmelidirler (Sachs, 2019:805).

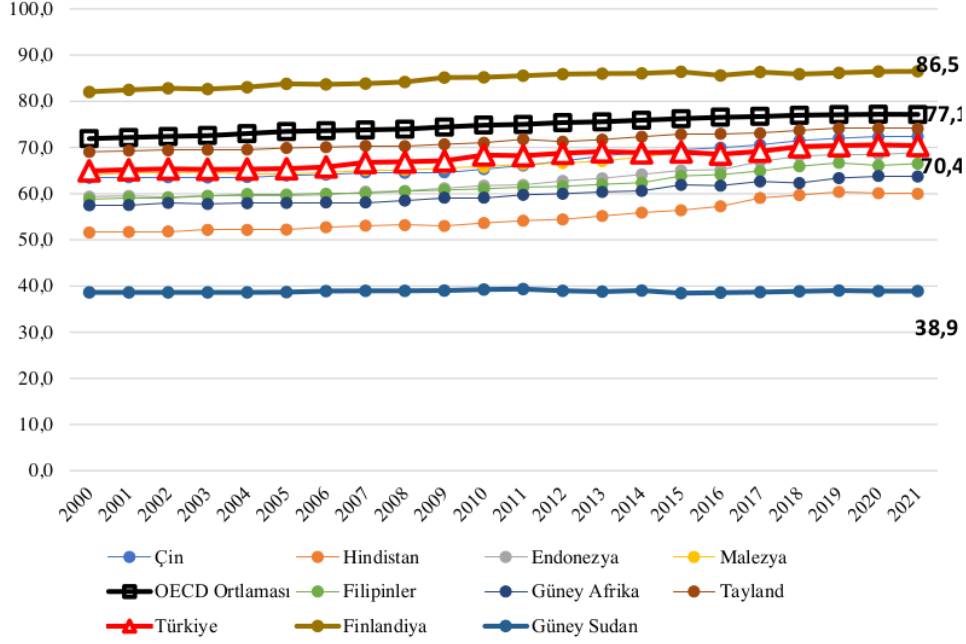
3. SKA Endeksi ve Türkiye

2015 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, SKA'lardaki gelişimi incelemektedir. 2022 Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'na göre dünya ilk kez 2 yıl üst üste SKA'larda ilerleme sağlayamamıştır. 2021 yılında SKA puanında dünya ortalaması bir önceki döneme göre az da olsa düşmüştür. SKA 1 (Yoksulluğa Son) ve SKA 8 (İnsana Yakışı İş ve Ekonomik Büyüme) göstergelerindeki performans pek çok düşük ve düşük orta gelirli ülkelerde pandemi öncesi düzeyinin altında kalmıştır. Pandemi, gıda güvenliği, enerji fiyatları ve savaş gibi faktörler SKA'lara ulaşılmasının önünde kısıt oluşturmaktadır. Bu nedenle 2030 yılına kadar SKA'lara ulaşmak için küresel çaplı bir plana ihtiyaç bulunmaktadır. Bu plan çerçevesinde özellikle IMF gibi kuruluşlar, SKA temelli kamu yatırım stratejilerini ve bunları finanse etme araçlarını tasarlamak için gelişmekte olan ülkelerle birlikte çalışmalıdır (Sustainable Development Report, 2022).

Türkiye'nin SKA verileri uluslararası kuruluşların, ilgili Bakanlıkların, istatistik kurumunun, bazı düzenleyici ve denetleyici kurumların, enerji üretim, iletim ve dağıtımından sorumlu şirketlerin ve Hacettepe Üniversitesi'nin iş birliğiyle derlenmektedir. Şekil 1'de çeşitli ülkelerin ve Türkiye'nin SKA endeks puanlarının seyrine yer verilmiştir. Türkiye 2022 yılı raporuna göre Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları endeksinde 163 ülke arasında 71. olmuştur. Türkiye'nin yer aldığı bölgenin ortalama puanı 77,2 iken Türkiye'nin endeks puanı 70,4 olarak hesaplanmıştır. Yani sıra Türkiye istatistiksel performans endeksinde 84,6 gibi yüksek bir puana sahiptir. Yine aynı endekste Türkiye'nin eksik veri oranı %1 olarak ölçülmüştür.

Ayrıca Türkiye, SKA'lara ulaşmak için 49/100 ile zayıf bir taahhütte bulunmaktadır (Sustainable Development Report, 2022:vii).

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Endeks Skorları

Kaynak: 2022 Sustainable Development Goals Index, <https://dashboards.sdindex.org/rankings> (20.07.2022).

SKA endeksi 2021 yılı sonuçlarına göre Finlandiya 86,5 puan ile 163 ülke arasında 1. olmuştur. Son sırada ise 38,9 puan ile Güney Sudan yer almaktadır. Aynı dönemde OECD ülkeleri ortalama puanı 77,1 olmuştur. Buna göre ilgili yılda Türkiye'nin SKA endeks puanı OECD ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye'nin endeks puanı 2000 yılında 64,9 iken 2021 yılında 70,4 olmuştur. Aynı dönemde Çin, puanını 63,4'ten 72,4'e yükseltmiştir. 22 yıllık sürece bakıldığında ise neredeyse tüm ülkelerin kalkınma konusunda ilerleme kaydettiği Şekil 1'den görülmektedir. Ancak 2030 yılı hedeflerine ulaşabilmek ve daha hızlı ilerleme kaydedebilmek için uluslararası iş birliği olmazsa olmazdır. Nitekim bunu vurgulamak amacıyla SKA 2030 programının sloganı "Kimseyi Geride Bırakmamak (Leaving No One Behind)" olarak belirlenmiştir. Bu şekilde tüm insanlık; cinsiyet, yaş, ırk temelinde ayrımcılık olmaksızın sürdürülebilir kalkınmadan ve insan haklarının tam olarak tesis edilmesinden faydalanabileceklerdir (UN, 2017:4).

Şekil 2: Türkiye'nin SKA Panoları ve Trendleri

Kaynak: 2022 Sustainable Development Goals Index Database, <https://dashboards.sdindex.org/downloads> (23.07.2022).

Şekil 2'de 17 SKA bazında Türkiye'nin durumuna yer verilmiştir. Panolara göre Türkiye'nin SKA'ları gerçekleştirmesinin önünde büyük zorluklar bulunmaktadır. 17 SKA'dan 10 tanesinin kırmızı olması bunu göstermektedir. Diğer yandan Türkiye'nin SKA hedeflerini gerektiği şekilde takip ettiği 4 alan bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin 2030 yılında SKA'lara ulaşabilmek için çok ciddi kaynak ayırması gerektiğini göstermektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam ile barış, adalet ve güçlü kurumlar alanında hem hedeflere ulaşabilmek için büyük zorluklar bulunmaktadır hem de ilerleme kaydedilememektedir.

4. Program Bütçe

Tarihsel süreçte Türkiye'de çeşitli bütçe sistemleri uygulanagelmıştır. 2003 yılında kamu mali yönetimi açısından bir yapısal reform niteliğinde olan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kabul edilmesiyle performans esaslı bütçe sistemine geçişin temelleri atılmıştır. 2006 yılından itibaren performans esaslı bütçe sistemi kamu kurumlarında uygulanmaya başlanmıştır. 2008 yılı itibarıyla ise stratejik plan, performans raporu ve faaliyet raporlarıyla birlikte stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçe sistemi tam anlamıyla yürürlüğe girmiştir.

Stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçe sistemi, 2020 yılına kadar kamu kurumlarında uygulanmıştır. Ancak 2013 yılından itibaren söz konusu sistemin -performans kriterlerinin etkin olarak uygulanamaması, klasik bütçeye benzeme ve kaynak tahsisinde girdilere odaklanma gibi- aksaklıklarını

gidermeye ve performans esaslı sistemi daha etkin kılmaya yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu kapsamda Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından “Program Bazlı Performans Bütçe” adıyla yeni bir model önerisi getirilmiştir (BÜMKO, 2013). Sözü edilen modele ilişkin ilk taslak kılavuz 2014 yılında, ikinci kılavuz ise 2017 yılında yayımlanmıştır⁴⁵.

Kısaca Program Bütçe olarak adlandırılan sistem, “Harcamaların program sınıflandırmasına göre tasnif edildiği, harcama önceliği geliştirme konusunda karar alıcılara kamu hizmet sunumu performansına ilişkin bilgilerin sağlandığı ve bu bilgilerin kaynak tahsisi sürecinde sistematik olarak kullanıldığı bir bütçeleme sistemi.” olarak tanımlanmıştır (SBB, 2020a). Program Bazlı Performans Bütçe sistemi ile hedeflenenin, performans esaslı bütçe sisteminin kaldırılarak yerine program bütçe sisteminin getirilmesi değil, iki sistemin bütünleştirilmesi olduğu ifade edilmiştir (BÜMKO, 2017). Bu çerçevede Program Bütçe sistemine geçilmesindeki amaç; idarelerin harcama kararları ile hükümetin öncelikleri ve bütçe tahsisi arasındaki uyumu güçlendirmek, bütçelerin kamu hizmetlerinin çıktı ve sonuçlarını kapsayan bir yapıya bürünmesini sağlamak, etkin bir bütçe izleme, değerlendirme ve raporlama sistemi oluşturmak ve bütçe belgelerini kamuoyu tarafından kolayca anlaşılabilir ve değerlendirilebilir hâle getirmek şeklinde belirtilmiştir (BÜMKO, 2014). Söz konusu 6 naçları gerçekleştirmek için ise bütçe sınıflandırmasıyla kamu harcamaları arasındaki bağın güçlendirilmesi, stratejik planlar, performans programları ve faaliyet raporları aracılığıyla üretilen performans göstergelerinin bütçeleme süreçlerine dahil edilmesi, üst politika belgeleriyle kamu idarelerinin politika kararları arasındaki uyumun sağlanması, plan-program-bütçe arasındaki dil birliğinin sağlanması ve üst politika belgeleriyle ortaya konulan amaçların bütçe sınıflandırmasına dahil edilmesi hususlarına odaklanılmıştır (BÜMKO, 2017).

Performans esaslı bütçe sisteminde program sınıflandırmasının yer alması; kalkınma planları, orta vadeli programlar ve orta vadeli mali planlarla ortaya konulan hedeflerin bütçede yer almasını güçlendirmektedir. Bu nedenle performans esaslı bütçe sisteminin etkinliğini artırmak amacıyla 2020-2022 Orta Vadeli Program d 35 eminde program bütçeye geçiş sürecinin tamamlanması kararlaştırılmıştır. Buna yönelik ilk adım olarak 2 30 yılı performans programları program bütçe esaslarına göre hazırlanmıştır (SBB, 2020b). Ekim 2020’de yayımlanan 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi’yle birlikte 2021 yılı itibarıyla tüm unsurlarıyla program bütçe sistemine geçilmiştir (SBB, 2020c). 2021 yılı bütçesi program bütçe esaslarına göre hazırlanıp uygulanan ilk bütçe olmuştur. İlgili bütçe kapsamında 67 program yer almıştır.

5. SKA ve Program Bütçe İlişkisi

Türkiye’de 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait bütçe hazırlama rehberlerinde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hususuna değinilmiş ancak bu rehberlerde veya bütçe sınıfla 15 rmalarında SKA’larla doğrudan bir ilişki kurulmamıştır. Diğer üst politika belgeleri incelendiğinde ise 2019-2023 arası yılları kapsayan 11. Kalkınma Planı’nda “İyi Yönetişim” başlığı altında SKA’lara yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede 11. Kalkınma Planı’nda SKA’ları gerçekleştirmeye yönelik bir takip ve gözden geçirme mekanizması oluşturulması amaçlanmıştır. SKA’ların politika belgelerine yansıtılması, stratejik planların hazırlanmasında SKA’larla uyumun sağlanması, SKA’ları izlemeye yönelik bir koordinasyon mekanizmasının oluşturulması, ulusal gösterge setinin SKA’lar doğrultusunda genişletilmesi, SKA izleme ve değerlendirme sisteminin kurulması politika hedefleri olarak belirlenmiştir (SBB, 2019a:190-191).

SKA’ların uygulanmasına, izlenmesine ve gözden geçirilmesine yönelik koordinasyon mekanizmasının kurulması ve SKA’ların üst politika belgeleri ile kurumların stratejik planlarında 15 alması hususunda sorumluluk Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına verilmiştir. Bu kapsamda Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2019-2023 arası yılları kapsayan Stratejik Planı’nda ilgili hususlar amaç ve hedef olarak yer almıştır (SBB, 2021:49). Nitekim söz konusu hedef doğrultusunda 2022 yılında Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Ulu 13 Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. Komisyonda, Komisyon Başkanı sıfatıyla Strateji ve Bütçe Başkanı, tüm bakanlıkların ilgili bakan yardımcıları, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ile Türkiye İstatistik Kurumu başkanları yer almaktadır. Kurul SKA’ların gerçekleştirilmesi amacıyla iş birliğinin sağlanmasına yönelik kamu kurum ve kuruluşlarıyla, üniversitelerle, sivil toplum kuruluşlarıyla, meslek odalarıyla, uluslararası kuruluşlarla, özel sektör temsilcileriyle ve ilgili uzmanlarla toplantılar düzenleme ve çalışma grupları oluşturma yetkilerine sahiptir (2022/12 Sayılı Genelge).

⁴ Bknz 1: Bütçe ve Mali Kontrol (18 el Müdürlüğü, Program Yapısı ve Program Gerekçesi Kılavuzu (Taslak) Versiyon 4) Mayıs 2014, Ankara, ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/8403programkilavuz.pdf (11.09.2022).

⁵ Bknz 2: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Program Yapısı ve Program Gerekçesi Rehberi (Taslak) 18 Versiyon, Temmuz 2017, Ankara, ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/10763programyapisiveprogramgerekcesirehberitaslagisurumii.pdf (11.09.2022).

11. Kalkınma Planı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı Stratejik Planı yanında yine Strateji ve Bütçe Başkanlığının 2019 yılında yayımladığı “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu” ile “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu” bulunmaktadır. İlk raporda SKA’ların ulusal politikalara ne şekilde entegre edilmeye çalışıldığına ilişkin kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; 11. Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında yayımlanan 43 ayrı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda “Plan Hedef, Amaç ve Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle İlişkisi ve Uyumunu” başlığı altında ilgili raporların SKA’larla uyumunun değerlendirilmesi ve SKA’ların bütçe süreçlerinde gündeme alınması sağlanmıştır. Kalkınma Planlarında ve Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarında SKA’lara yer verilmeye başlanmıştır. SKA göstergelerinin belirlenmesi ve takibi için müstakil bir site oluşturulmuştur (SBB, 2019b). SKA Değerlendirme Raporunda ise kurumların yıllık raporlarında ve stratejik planlarında SKA’ların gerçekleştirilmesine yönelik hangi hedeflerin yer aldığı incelenmiştir. SKA’lar bazında ilgili politika dokümanlarında belirlenen hedefler sunulmuştur. Ayrıca SKA’lara ilişkin mevzuat ve kurumsal çerçeve ile sorum¹¹ ve ilgili kuruluşlar da ortaya konulmuştur. Örneğin ilgili yılda SKA 2.1.’e ilişkin stratejik plan ve belgeler; 10. Kalkınma Planı, Sağlık¹¹, Yaşam ve Hareketlilik Programı ile Sağlık Bakanlığı Stratejik Planı’dır. Bu amaçtan sorumlu kuruluş Tarım ve Orman Bakanlığı iken ilgili kurum Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığıdır (SBB, 2019c).

Görüldüğü üzere son yıllarda üst politika belgelerinde SKA’lara daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Kalkınma planlarında, orta vadeli programlarda, stratejik planlarda ve yıllık programlarda yer alan hedefler SKA’lar ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Buna yönelik bir koordinasyon kurulu da kurulmuştur. Ancak bu çalışmaların hiçbirinde SKA’lar tam manasıyla bütçeleme süreçlerine dahil edilmemiş, bütçe sınıflandırmalarında yer almamışlardır. Esasında 2020 yılı itibariyle uygulamaya konulan program bütçe sistemi, SKA’ların bütçeleme süreçlerine entegre edilmesine olanak tanımaktadır. Hatta bu sistemle SKA’ların doğrudan bütçe programı olarak ele alınması oldukça kolaylaşmaktadır. Bu çerçevede Tablo 1’de hangi bütçe programının hangi SKA’ya karşılık gelebileceğine ve ilgili SKA için bütçeden ne kadar ödenek ayrıldığına ilişkin bir eşleştirmeye yer verilmiştir.

Tablo 1’de program bazında bütçe giderleri; 2021 yılı için hem başlangıç ödeneklerini hem de gerçekleştirmeleri içerecek şekilde, 2022 yılı içinse yalnızca başlangıç ödeneklerini içerecek şekilde verilmiştir⁶. İlk sütunda yer alan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı, Birleşmiş Milletler tarafından 193 ülkenin onayıyla ve 2030 yılında gerçekleştirilme hedefiyle kabul edilmiştir. İkinci sütunda ise Türkiye’nin program bütçe kapsamında ödenek ayırdığı giderler yer almaktadır. Buna göre bütçe programları, ilgili oldukları değerlendirilen SKA’larla eşleştirilmiştir. Eşleştirme yapılırken SKA’lara ait göstergeler ile bütçe programlarının kapsamı esas alınmıştır. SKA’lar ile bütçe programları alt göstergeler bazında farklılaştığı için ikisi arasındaki ilişkiye dair kesin bir çıkarımda bulunmak oldukça güçtür. Burada amaç erişilebilen veriler doğrultusunda program bütçe ile SKA’lara ne derece hizmet edildiğine ilişkin bir öngöründe bulunmaktadır.

⁶ 2022 bütçe gerçekleştirmeleri henüz bütçe dönemi kapanmadığı için verilememiştir. Yanı sıra 2022 yılı için 30 Haziran 2022’de bir ek bütçe çıkarılmıştır. Söz konusu ek bütçeyle, bütçe başlangıç ödenekleri yaklaşık %46 arttırılmıştır. Ancak ek bütçede program bazında bütçe giderlerindeki değişikliklere yer verilmediği için Tablo 1’de 2022 bütçe başlangıç ödenekleri esas alınmıştır.

Tablo 1: SKA'lar ve Program Bütçe İlişkisi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Program Sınıflandırmasına Göre Bütçe Giderleri	2021 Başlangıç	2021 Gerçekleşme	2021 Bütçedeki Payı	2021 Endeks Puanı	2022 Başlangıç	2022 Bütçedeki Payı
1 Yoksulluğa Son	2 Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma	38.202.087.000	64.477.827.000	3,67%	99,3	52.942.815.000	2,79%
2 Açlığa Son				0%	65,2		
3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma	1.422.550.000	1.587.135.000			1.925.287.000	
	12 Emeklilikle Mücadele	2.419.008.000	386.572.000			2.779.245.000	
	Engellilerin Toplumsal Hayata Katılımı ve Özel Eğitim	21.315.163.000	21.914.498.000			26.613.965.000	
	Koruyucu Sağlık	19.116.422.000	45.573.567.000	4,35%	83	38.869.893.000	4,18%
	Sanat ve Kültür Ekonomisi	1.211.760.000	1.240.921.000			1.462.270.000	
	2 Çorum Geliştirilmesi ve Desteklenmesi	2.826.121.000	4.406.495.000			3.701.843.000	
4 Nitelikli Eğitim	Tüketicinin Korunması, Ürün ve Hizmetlerin Güvenliği ve Standardizasyonu	3.043.150.000	1.188.944.000			3.913.159.000	
	Hayat Boyu Öğrenme	3.024.407.000	2.583.781.000			3.747.937.000	
	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme	647.946.000	743.263.000			920.772.000	
	Ortaöğretim	43.052.310.000	45.671.058.000			55.176.270.000	
	Temel Eğitim	82.238.296.000	79.393.782.000	10,68%	84,7	105.839.389.000	12,37%
	Uluslararası Eğitim İş Birlikleri ve Yurtdışı Eğitim	1.920.764.000	2.606.609.000			3.204.269.000	
5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Yükseköğretim	52.222.616.000	56.453.441.000			65.481.882.000	
	Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi	1.455.560.000	1.503.140.000	0,10%	45,6	1.767.399.000	0,14%
	Kadının Güçlenmesi	424.983.000	368.234.000			943.298.000	

12 Sorumlu Üretim ve Tüketim	2 Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi	15.473.381.000	19.078.506.000	1,08%	85,5	20.909.714.000	1,10%
13 İklim Eylemi	Meteoroloji	473.581.000	486.512.000	0,20%	85,9	595.609.000	0,17%
	Sürdürülebilir Çevre ve İklim Değişikliği	1.824.129.000	3.096.154.000			2.695.869.000	
14 Sudaki Yaşam					52,6		
15 Karasal Yaşam	2 Ormanların ve Doğanın Korunması İle Sürdürülebilir Yönetimi	3.066.432.000	4.306.066.000	0,24%	53,7	4.737.934.000	0,25%
16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	Dış Denetim ve Hesap Yargılaması	356.850.000	318.431.000	12,02%	68	405.750.000	12,64%
	Hukuk ve Adalet	26.947.466.000	30.972.314.000			35.063.245.000	
	İnsan Hakları	71.469.000	61.811.000			83.716.000	
	Kamu Denetçiliği	36.243.000	33.993.000			41.760.000	
	Toplum Güvenliği	66.064.241.000	77.389.399.000			85.908.762.000	
	Ulusal Savunma ve Güvenlik	87.661.843.000	100.878.976.000			116.346.461.000	
17 Amaçlar için Ortaklıklar	Yasama	1.351.463.000	1.327.788.000	0,04%	74,7	1.597.692.000	0,05%
	Uluslararası Kalkınma İşbirliği	838.347.000	704.214.000			978.322.000	

Kaynak: 2022 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Raporu, 2021 ve 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunları ile 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de 67 bütçe programından SKA’larla ilişkili bulunan 47 tanesinin, karşılık geldiği SKA ile eşleşmesi gösterilmiştir. Buna göre; her 2 yılda da en fazla bütçe ödeneğinin “SKA8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme” için ayrıldığı görülmektedir. Bu amaca yönelik 5 bütçe programı bulunduğu tespit edilmiştir. İlgili programlar için ayrılan ödeneğin 2022 yılında bir önceki yıla göre artarak %14,1’den %16,3’e çıktığı görülmektedir. 2021 SKA endeks sonuçları incelendiğinde Türkiye’nin önünde SKA 8’e ulaşma konusunda büyük zorluklar bulunduğu ve bu alanda bir önceki döneme göre durgun kaldığı görülmektedir. Bu nedenle ilgili programlara ilişkin bütçe ödeneklerinin artırılması olumludur. Benzer şekilde 2022 yılında “SKA4 Nitelikli Eğitim” için bir önceki yıla göre bütçeden daha fazla kaynak ayrıldığı Tablo 1’den görülmektedir. Bu durum SKA4’e ulaşılması için olumlu bir gelişmedir.

“SKA1 Yoksulluğa Son” Türkiye’nin gerçekleştirmeye en çok yaklaştığı amaçtır. Bununla ilgili olarak “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma” bütçe programının 2021 yılı başlangıç ödeneği 38,2 milyar TL iken gerçekleşme 64,4 milyar TL olmuştur. Yani ilgili ödenek yıl içinde yaklaşık %68,5 artırılmış ve toplam bütçe giderleri içindeki payı %3,67’ye yükselmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında pandeminin devam eden ekonomik olumsuzluklarının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Buna karşılık ilgili program için 2022 yılında toplam bütçe giderlerinin %2,79’u kadar kaynak ayrılmıştır. Bu durum SKA1’e ulaşılması açısından olumsuzdur. Bu nedenle ulaşılması yakın olan ilgili amaç için bütçeden daha fazla kaynak ayrılmalı ve daha etkin bir kaynak tahsisi mekanizması oluşturulmalıdır.

“SKA5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, “SKA13 İklim Eylemi”, “SKA14 Sudaki Yaşam” ve “SKA15 Karasal Yaşam” 2021 yılı SKA endeks puanlarına göre Türkiye’nin en geride olduğu alanlardır. Buna paralel olarak Tablo 1’e göre ilgili programlar aynı zamanda bütçeden en az kaynak ayrılan programlardır. 2022 yılında bu amaçlar için ayrılan ödenekler, toplam bütçe giderlerinin %1’ini bile bulmamaktadır. Özellikle SKA14’ü sağlamaya yönelik hiç bütçe programı bulunmamaktadır. 2030 yılına kadar söz konusu SKA’lara ulaşılabilmesi için bütçeden ayrılan kaynağın artırılması elzemdir.

“SKA2 Açlığa Son”, “SKA6 Temiz Su ve Sanitasyon” ve “SKA14 Sudaki Yaşam” bütçe programlarının hiçbirisiyle eşleşmeyen SKA’lardır. Ancak bu durum söz konusu amaçlara yönelik hiç harcama yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Bazı SKA’lar ilgili kurumların eylem planları ile yatırım programlarında yer almasına ve ilgili amaca yönelik harcama yapılmasına karşın söz konusu faaliyet bütçede program olarak yer almadığı için SKA ve program bütçe eşleşmesinde görülmeyebilmektedir. Bu durum SKA’lar ile program bütçe uyumsuzluğunun bir göstergesidir. Örneğin; Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının denizlerde müsilajla mücadele amacıyla gerçekleştirdiği harcamalar “SKA6 Temiz Su ve Sanitasyon”a hizmet etmesine karşın program bütçede yer almadığı için SKA’lara ne derece katkı sağladığı hakkında öngörüle bulunulamamaktadır. Bu nedenle bütçe programlarının SKA’lar esas alınarak hazırlanması ilgili amaçların gerçekleştirilebilmesine ve izlenebilmesine katkı sağlayacaktır.

6. Sonuç

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Birleşmiş Milletler tarafından 193 ülkenin onayıyla 2015-2030 yılları arasında gerçekleştirilmek üzere kabul edilmiştir. Kabul edilen 17 amacın küresel düzeyde 2030 yılına kadar gerçekleştirilebilmesi için küresel iş birliği gerekmektedir. SKA’lardaki gelişimin izlenebilmesi amacıyla oluşturulan SKA endeksinin 2022 raporu sonuçlarına göre dünya ilk kez iki yıl üst üste SKA’lara ulaşma konusunda ilerleme kaydedememiştir. SKA endeks puanında dünya ortalaması 2021 yılında da bir önceki yıla göre azalmıştır. 2 yıllık gerilemede pandeminin yol açtığı olumsuzlukların büyük etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Yani sıra pandeminin yol açtığı arz ve tedarik sorunları ile pandeminin ekonomik etkileriyle mücadele amacıyla uygulanan parasal genişleme 2021 yılı son çeyreği itibarıyla enflasyonun küresel düzeyde artmasına neden olmuştur. 2022 yılında tüm dünyada yüksek seyreden enflasyon, Rusya-Ukrayna Savaşı ve buna bağlı artan enerji fiyatları sürdürülebilir kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle SKA endeks puanında dünya ortalamasının 2022 yılında ciddi düzeyde artması beklenmemektedir. Hatta küresel düzeyde yüksek enflasyonun yarattığı eşitsizliklerin SKA endeks puanında dünya ortalamasını düşürmesi dahi muhtemeldir.

Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2022 yılı sonuçlarına göre Türkiye, 70,4 SKA endeks puanıyla 163 ülke arasında 71. olmuştur. Ancak Türkiye’nin yer aldığı bölgenin ortalama puanı 77,2’dir. Bu nedenle Türkiye’nin SKA sürecinde bölgesinde yer alan ülkelere göre geride olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan Türkiye, istatistiksel performans endeksinde 84,6 gibi yüksek bir puana sahiptir. Türkiye’nin eksik veri oranı ise %1 olarak ölçülmüştür. Bu durum Türkiye’nin SKA endeks puanı hesaplanırken esas alınan verilerin %99’unu ürettiğini göstermektedir ve veri kalitesini olumlu etkilemektedir. Ancak Türkiye, SKA’lara ulaşmak konusunda 100 üzerinden 49 ile zayıf bir taahhütte bulunmaktadır. SKA’lara ulaşılması sürecinde

kamuya önemli görevler düşmektedir. Bu çerçevede kamu bütçelerinin SKA'lar doğrultusunda hazırlanması, ülkelerin SKA'lara ulaşmaya ilişkin taahhütlerini güçlendirecek bir unsurdur.

Türkiye 2020 yılı itibarıyla program bütçe sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda bütçede ödenek ayrılan 67 program bulunmaktadır. Mevcut çalışmada bütçede yer alan programların SKA'lara ne ölçüde hizmet ettiği belirlenmeye çalışılmış ve bu amaçla 47 bütçe programı 17 SKA ile eşleştirilmiştir. Eşleşme neticesinde Türkiye'nin gerçekleştirmekten uzak olduğu SKA'lara bütçeden de oldukça düşük düzeyde kaynak ayırdığı tespit edilmiştir. Bütçe programlarının SKA'ları gerçekleştirme hedefine uygun olarak hazırlanmasının Türkiye'nin SKA endeks puanını ve uluslararası sıralamasını olumlu etkileyeceği değerlendirilmektedir. Hatta SKA'ların doğrudan bütçe programı olarak ele alınması hem büyük zorluklar içeren SKA'lara bütçeden daha fazla kaynak ayrılmasına hem de SKA'ların daha kolay izlenebilmesine katkı sağlayacaktır. Böylece 2020 yılı itibarıyla uygulanmaya başlanan program bütçe sistemi, sürdürülebilir kalkınma odaklı bir yapıya bürünerek diğer ülkeler için de örnek bir model hâline gelebilecektir.

Kaynakça

- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2014). Program Yapısı ve Program Gerekçesi Kılavuzu (Taslak) Versiyon 1. Ankara, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/8403programkilavuz.pdf> (11.09.2022).
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2017). Program Yapısı ve Program Gerekçesi Rehberi (Taslak) II. Versiyon. Ankara, ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/07/10763programyapisiveprogramgerekcesirehberitaslagisurumii.pdf (11.09.2022).
- Eşkinat, Rana (2016). Binyıl Kalkınma Hedeflerinden Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt. 2, Sayı. 3, ss. 267-282. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1279056> (21.08.2022).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Teklifi ve Bağlı Cetveller. www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/2021_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanun_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller.pdf (15.09.2022).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021a). 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Teklifi ve Bağlı Cetveller. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022_Yili_Merkezi_Yonetim_Butce_Kanunu_Teklifi_ve_Bagli_Cetveller.pdf (15.09.2022).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021b). 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/2021-Yili-Aralik-Ayi-MYB-Gerceklesmeleri.pdf> (15.09.2022).
- International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (1980). World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development. portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf (19.08.2022).
- Işık, Hüseyin (2013). Program Bazlı Performans Bütçe: Model Önerisi. T. C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/08/program_bazli_performans_butce_huseyin_isik.pdf (02.09.2022).
- Sachs, Jeffrey D (2011). Ban Ki-Moon ve Sürdürülebilir Kalkınma Çağı. Ekonomik Forum Dergisi, Temmuz 2011, ss.109-110. <https://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2011/07/108-109.pdf> (17.09.2022).
- Sachs, Jeffrey D., Guido Schmidt-Traub, Mariana Mazzucato, Dirk Messner, Nebojsa Nakicenovic & Johan Rockström (2019). Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals. Nature Sustainability, No:2, ss.805-814. www.nature.com/articles/s41893-019-0352-9 (12.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019a). On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023). www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (14.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019b). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu. <http://www.surdurulebiliralkinma.gov.tr/dokumine/> (14.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019c). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu. <http://www.surdurulebiliralkinma.gov.tr/dokumine/> (14.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020a). Program Bütçe Rehberi (Program Sınıflandırması ve Performans Bilgisi). https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/programrehber_Ocak2020.pdf (12.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020b). Program Bütçe Esaslarına Göre Performans Programı İzleme Rehberi. www.sbb.gov.tr/program-butce-esaslarina-gore-performans-programi-izleme-rehberi/ (12.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020c). 2021- 2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi. www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/20212023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf (12.09.2022).
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). Stratejik Plan (2019-2023) Güncellenmiş Versiyon. www.sbb.gov.tr/stratejik-planlar/ (15.09.2022).
- United Nations (1992). United Nations Conference on Environment and Development: Rio de Janeiro. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (20.08.2022).

- United Nations (2000). Resolution adopted by the General Assembly: United Nations Millennium Declaration. www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_55_2.pdf (21.08.2022).
- United Nations (2012). United Nations Conference on Sustainable Development: Rio de Janeiro. wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/13662/N1238164.pdf?sequence=1&amp%3BisAllowed= (24.08.2022).
- United Nations (2017). United Nations System Chief Executives Board for Coordination. Leaving No One Behind: Equality and Non-Discrimination at the Heart of Sustainable Development. https://unsceb.org/sites/default/files/imported_files/CEB%20equality%20framework-A4-web-rev3.pdf (28.08.2022).
- United Nations (2022). 2022 Sustainable Development Goals Index, <https://dashboards.sdgindex.org/rankings> (27.08.2022).
- United Nations (2022). Sustainable Development Report 2022. <https://dashboards.sdgindex.org/> (24.08.2022).
- World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html (20.08.2022).
- Yılmaz, Rıza Fikret (2011). Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye İçin Yöntem Geliştirilmesi, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Yayın No: 2820, Ankara: Uzmanlık Tezi. www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Surdurulebilir-Kalkinmanin-Olculmesi-ve-Turkiye-Icin-Yontem-Gelistirilmesi-Riza-Fikret-Yilmaz.pdf (19.08.2022).
- 2022/12 Genelge (2022). Konu: Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Koordinasyon Kurulu. 19.07.2022 tarihli, 31897 Sayılı Resmi Gazete, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220719-3.pdf (14.09.2022).

tam metin

ORJİNALLİK RAPORU

%12	%12	%2	%3
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr	%1
İnternet Kaynağı		
2	www.cag.edu.tr	%1
İnternet Kaynağı		
3	www.blogteb.com	%1
İnternet Kaynağı		
4	www.maliyesempozyumu.org	%1
İnternet Kaynağı		
5	aligizer.wordpress.com	%1
İnternet Kaynağı		
6	dergipark.org.tr	%1
İnternet Kaynağı		
7	iksadyayinevi.com	%1
İnternet Kaynağı		
8	adudspace.adu.edu.tr:8080	%1
İnternet Kaynağı		
9	sikmakas.com.tr	%1
İnternet Kaynağı		

10

Submitted to Anadolu University

Öğrenci Ödevi

<% 1

11

www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

12

birimler.dpu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

13

yesilekonomi.com

İnternet Kaynağı

<% 1

14

slidetodoc.com

İnternet Kaynağı

<% 1

15

boluiletisim.ibu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

16

www.researchgate.net

İnternet Kaynağı

<% 1

17

sgb.meb.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

18

link.springer.com

İnternet Kaynağı

<% 1

19

www.the-ies.org

İnternet Kaynağı

<% 1

20

tr.yagkai.com

İnternet Kaynağı

<% 1

21

ms.hmb.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

22

9lib.net

İnternet Kaynağı

<% 1

23

756d243f-9742-4892-987f-
8834db07019e.filesusr.com

İnternet Kaynağı

<% 1

24

ipfctr.org

İnternet Kaynağı

<% 1

25

dspace.ankara.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

26

www.samsung.com

İnternet Kaynağı

<% 1

27

acikerisim.karatay.edu.tr:8080

İnternet Kaynağı

<% 1

28

paintmaps.com

İnternet Kaynağı

<% 1

29

t24.com.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

30

sgdb.hacettepe.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

31

tr.frwiki.wiki

İnternet Kaynağı

<% 1

32

turizm.kastamonu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

33

webdosya.csb.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

34

www.cbfo.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

35

www.sp.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

Alıntıları çıkart

üzerinde

Eşleşmeleri çıkar

< 8 words

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde